Dialogas, 2011-05-19 No.20

Brandos egzamino degradacija

Liūdni beveik filosofiniai pamąstymai...

***Algirdas ZABULIONIS**, švietimo konsultantas*

Amžina diskusija

Pasaulyje šie egzaminai įvairiai vadinami – *Matura, Maturita, Abitur, na atestat zrelosti*... Lietuvoje jiems buvo rastas gražus pavadinimas - *brandos egzaminai*. Tai egzaminai, kuriuos laiko mokiniai, baigdami vidurinės mokyklos ugdymo kursą ir taip įgydami teisę tęsti mokslus universitete. Tai lyg baigiamasis mokyklos akordas, patvirtinantis jauno žmogaus visapusišką (akademinį, kultūrinį, pilietinį ir pan.) brandumą bei pasirengimą „įsilieti“ į suaugusiųjų bendriją.

Nuo pat savo atsiradimo pradžios (o tai buvo beveik prieš du šimtmečius) šie egzaminai kėlė daug diskusijų: ar jie tikrai reikalingi, ką jie matuoja, kokia jų rezultatų vertė, ko ir kaip juose turėtų būti klausiama, kam varginti tuos vargšus abiturientus ir pan.

Šiai diskusijai pabaigos nėra – kiekvienais metais vis nauja abiturientų karta laiko egzaminus ir beveik kiekvienais metais švietimo specialistai egzaminų sistemą reformuoja. Ta nesibaigianti tobulybės paieška kartais būna keistoka, nes susižavėjus kokia nors viena gražia idėja dažniausiai būna pamirštami bendrieji egzaminų principai, testavimo „klasika“. Norisi vis geriau, o išeina... kaip visada.

Pamėginkime pažiūrėti į dabartinę brandos egzaminų situaciją Lietuvoje: ką turėjome, ką turime, kur link judame?

Egzaminų reforma „išsišoko“

Ilgą laiką brandos egzaminų funkcija buvo labai paprasta – patvirtinti bendrojo lavinimo mokyklos baigimą. Tai buvo „atliekama“ pačioje mokykloje, todėl šių egzaminų rezultatų patikimumas buvo abejotinas ir dėl to šie rezultatai nenaudoti stojančiųjų į universitetus atrankai. Tad abiturientams, kurie norėjo stoti į aukštąsias mokyklas, tekdavo laikyti jau gerokai sunkesnius (tiek psichologiškai, tiek administravimo požiūriu) stojamuosius egzaminus. Du to paties mokomojo dalyko egzaminai vieną vasarą... Tikrai reikėjo kompromisinio sprendimo, kaip racionaliai suderinti abu tikslus ir palengvinti moksleivio dalią, o tuo pačiu - stojamuosius į aukštąsias mokyklas egzaminus padaryti labiau kontroliuojamus visuomenės.

Egzamino rezultatų patikimumas reikalavo naujų testavimo metodų – atradome centralizuotą egzamino administravimą, kriterinį ir norminį vertinimus, kandidato darbo kodavimą, atsakymo lapus, optinį skenavimą, nepriklausomą vertinimą ir pan. Taip gimė tikrai visapusiškai „brangesni“ valstybiniai ir mokykliniai brandos egzaminai (VBE, MBE). Gal šie pavadinimai ir nebuvo labai vykę, tačiau jie gana tiksliai žymėjo šių egzaminų pobūdį bei rezultatų vertę (ypač egzamino patikimumo prasme). MBE liko „klasikinio“ brandos egzamino funkcijos, o VBE užėmė stojamųjų egzaminų vietą.

Deja, tuometinė brandos egzaminų reforma šiek tiek pralenkė bendrą Lietuvos švietimo reformos eigą. Juk abu naujieji egzaminai reikalavo aiškių išorinių kriterijų (VBE reikėjo nustatyti egzamino išlaikymo taškų ribą, MBE – visų pažymių ribas), kurių tuo metu dar nebuvo – bendrojo lavinimo išsilavinimo standartai buvo tik kuriami. Todėl tie egzaminų išlaikymo reikalavimai, kurie savo turiniu turėjo būti priklausomi tik nuo visuotinai priimto abituriento žinių ir gebėjimų minimumo, tapo priklausomi nuo politinių aspektų: kiek daugiausia abiturientų (skaičiuojant procentais) gali

egzamino neišlaikyti. Pagrindinis po egzaminų skambantis klausimas: kodėl tiek daug abiturientų neišlaikė matematikos, fizikos, chemijos ar kito ...VBE? Atkreipkite dėmesį: klausiama, ne kodėl šių metų abiturientai taip blogai moka tą ar kitą dalyką, bet - kodėl neišlaikė to dalyko egzamino...

Tad su savo norminiu vertinimu VBE pateko į keistą situaciją: kiekvienais metais žinių ir gebėjimų „apimtis“, reikalinga minimaliai išlaikyti VBE (t. y. gauti 1-100 balų), mažėjo. Tai paliudijo ir Vilniaus universiteto rektoriaus prof. B.Juodkos 2010 m. rudenį pareikštas noras įvesti papildomą reikalavimą (atkreipkite dėmesį – ne papildomus egzaminus, bet aukštesnę balų minimumo ribą) stojantiesiems į universitetines studijų programas.

MBE panašią „evoliuciją“ išgyveno tyliai – tiesiog vienais metais Nacionalinis egzaminų centras (NEC) nusprendė neskelbti išankstinių MBE egzamino pažymių ribų (užduoties taškais), kurios turėjo būti nustatomos kuriant egzamino užduotį, - nuspręsta tai daryti tik ištaisius abiturientų darbus ir surinkus užduoties taškų statistiką. Gal tokio sprendimo vieša motyvacija buvo ir kitokia, bet tikslas aiškus – kontroliuoti išlaikiusiųjų / neišlaikiusiųjų bei pažymių statistiką (kiek abiturientų MBE neišlaiko), o ne abiturientų mokomųjų dalykų pasiekimų lygį.

Kad ir kaip būtų keista, klausimas - o ką gi iš tikrųjų moka ir geba minimaliai išlaikęs brandos egzaminą abiturientas? – niekada nekilo. Svarbiausia, kad neišlaikiusiųjų nebūtų labai daug...

Netikėti posūkiai

Suprantant, kad VBE ir MBE sistema kūrėsi tuo metu, kai buvo rengiami Išsilavinimo standartai, tikėtasi, jog šiuos patvirtinus viskas susitvarkys ir egzaminų sistema „atsistos“ ant tvirto išsilavinimo standartų pamato. Tačiau kitas Lietuvos švietimo reformos posūkis buvo kiek netikėtas – išsilavinimo standartai nebuvo patvirtinti, o naujai parengtose ugdymo programose šis „stiprus“ žodis *standartas* tapo visiškai nepageidaujamas. Egzaminai neteko savo teorinio pagrindo, siejančio juos su vidurinės mokyklos kursu ir pačios abituriento brandos supratimu. Brandos egzaminų sistema pamažu, bet tvirtai pradėjo slinkti atrankos į aukštąsias mokyklas poreikių tenkinimo link, pamiršdama savo edukacinį vaidmenį. Kitaip tariant, svarbiausiu tapo klausimas, ne kiek abiturientai moka ir geba, bet kuris iš jų žino daugiau...

O pastarųjų metų sprendimų – sujungti viename egzamine dviejų ugdymo programų užduotis – logika tiesiog nesuprantama. Pirmiausia, tai savotiška nepagarba bendrojo kurso (B lygio) programai, kuri paversta kažkokia „nepilnaverte“. Pagal ją besimokantiems mokiniams, siekiant sėkmingai išlaikyti egzaminą, beveik būtina pasimokyti vieną kitą lengvesnę išplėstinio kurso (A lygio) temą, ir taip gerokai padidinti savo sėkmės per egzaminą šansus. Tad kaip gali bendruoju kursu mokęsis abiturientas tokį egzaminą vadinti savu? Ką toks egzaminas patvirtina?

NEC, pernai (2010 m.) vykdęs tokius „sujungtus“ brandos egzaminus, iki šiol vengia paskelbti detalesnę rezultatų analizę – kurią dalį bendrojo kurso užduočių teisingai atliko minimaliai egzaminą išlaikęs B lygiu dalyką mokęsis abiturientas (ir kiek jis „prisigrybavo“ iš kito kurso, kurio nesimokė). Nejau niekam nesvarbu, ką gi išlaikęs tokį egzaminą kandidatas tikrai moka ir geba? O gal šis klausimas jau tapo retoriniu, nes atsakymas būtų labai liūdnas?..

Taip jau susiklostė, kad egzaminų sistemos kaitą nuolat lydi populistiniai sprendimai: reikalavimai brandos atestatui gauti vis žemėja, t. y. mažėja privalomų išlaikyti brandos egzaminų skaičius - keturi, trys, du... (įdomu, minimumas jau pasiektas ar šis žygis dar tęsis?). Tiesa, daug džiaugsmo abiturientams tai nesuteikia – atrankos į universitetus reikalavimai tebelieka aukštesni. Šių metų priėmimo į aukštąsias mokyklas sąlygose parašyta: „*Pretenduojantieji į visų universitetinių studijų sričių programas (išskyrus menų sritį) turi būti išlaikę tris valstybinius brandos egzaminus.*“

Tad susidaro gana paini situacija – Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos brandos atestato (su sėkmingai išlaikytais dviem brandos egzaminais) jau nepakanka stojimui į universitetą. Jei tas papildomas reikalavimas ateitų iš pačių universitetų, tai gal dar būtų galima suprasti – aukštosios

mokyklos atsirenka geriausiuosius. Bet dabar tai yra bendras, pačios ministerijos nustatytas reikalavimas, keliantis daug abejonių dėl brandos atestato vertės.

Mūsų ypatingasis grįžta prie rašinėlio

Atskirai reikėtų panagrinėti lietuvių kalbos (LK) egzamino situaciją. Ar jos „režisieriai“ supranta, kad VBE yra ne tik paskutinis bandymas palavinti mokinio literatūrinius gebėjimus (taip ir norisi pasakyti – jei jau to nepadarėte per 12 mokyklinių metų, gal nesistenkite paskutinę dieną?..), bet ir **matavimas**, kurio vienas taškelis lemia, ar išsipildys stojančiojo svajonės, ar jis gaus valstybės finansavimą studijoms? Ar minėto egzamino rengėjai prisiima atsakomybę už informacijos, kuri lemia jauno žmogaus likimą, patikimumą? Gal tos neišsipildžiusios mokyklos metų dalykinės ambicijos galėtų užleisti vietą jei ne racionalumo, tai bent egzamino profesionalumo ir atsakomybės supratimui? Juk, perfrazavus Kozmą Prutkovą, negalima matuoti nepamatuojamo...

Bet, atrodo, nesibaigianti LK egzamino epopėja nieko neišmokė... Liko tik tas nostalgiškas noras grąžinti senų laikų rašinėlį. Bet prisiminkite, kaip jis tais laikais buvo vertinamas – trys, keturi, penki. O kaip dabar įvertinti rašinį šimtabalėje skalėje? Kuo skirsis dviejų mokinių darbai, įvertinti 68 ir 74 balais? Deja, tik tuo, kad juos vertino skirtingi vertintojai. Aišku, galite nesutikti: bus parengtos tobulos vertinimo instrukcijos, šimtai profesionalių vertintojų... Procesas vyks, bet koks bus rezultatas, jau dabar žinome – išeis… kaip visada. Jei tikrai taip reikia to rašinėlio, tai jo vertinimas gali būti tik kriterinis įprastoje dešimtbalėje pažymių skalėje.

O kaip suprasti idėją tai pačiai lietuvių kalbos VBE užduočiai taikyti skirtingas vertinimo normas, priklausomai nuo to, kurioje mokykloje abiturientas mokėsi? Kaip jums patiktų, jei, pavyzdžiui, per anglų kalbos egzaminą būtų taikomi skirtingi reikalavimai tiems, kurie mokėsi šios užsienio kalbos nuo I klasės, ir tiems, kurie ją pradėjo mokytis vėliau? O gal tuos, kurie vasarą atostogavo Anglijoje, galima būtų dar labiau „nubausti“ - jiems reikalavimus itin sugriežtinti? Linksma, ar ne?

Nesu nei matęs, nei girdėjęs apie panašią egzamino vertinimo praktiką kitose šalyse (nors pastaruoju metu Lietuvos švietimo sistemoje tiek daug „pasaulinių“ naujovių, kad stebėtis jau nespėji...). Jei jau politikams norisi kokiu nors būdu laikinai „paremti“ atskirą stojančiųjų grupę, jie visada gali tai padaryti patys ir negriaudami bendros egzamino darbų vertinimo sistemos. Pavyzdžiui, jie gali nustatyti laikinus (2-3 metams?) papildomus priedus (ar taškais, ar jų procentine dalimi), kuriuos NEC kompiuteris tiesiog pridės prie reikiamų kandidatų egzamine surinktų taškų. Taip bus daug skaidriau ir nevers egzamino vertintojų išskirti atskirų mokinių darbų specialiam vertinimui pagal specialias vertinimo normas. Juk dabar ir dėl vienų vertinimo normų susitarti neišeina, o čia dar reikės dvejopas parengti...

Vartant naujas brandos egzaminų programas kyla ir daugiau klausimų. Kodėl lietuvių kalbos egzamine atsisakyta skaitymo supratimo (teksto suvokimo) – ar tai jau nėra svarbu? Juk tarptautiniai PIRLS ir PISA tyrimai kaip tik pabrėžė šių įgūdžių svarbą ir parodė mūsų moksleivių atsilikimą šioje srityje. Argumentas, kad nepavyko sukurti profesionalios užduoties, skamba keistai, nes tada pirmiausia reikėtų atsisakyti to taip trokštamo rašinėlio, nes jo, kaip vertinimo instrumento, tai jau tikrai sukurti nemokame...

Matavimo tikslas – pamatuoti!

Užsienio kalbų egzamine neaiškios tapo kalbėjimo ir kalbos vartojimo (t. y. gramatikos) dalys. Kadaise kalbėjimas buvo „išstumtas“ į atskirą įskaitą (tačiau paliekant jį sudėtine egzamino dalimi, nes neišlaikius įskaitos negalima laikyti egzamino) dėl nesugebėjimo užtikrinti vertinimo patikimumo. Suprantant kalbėjimo įgūdžio užsienio kalbos mokėjimui svarbą, gal dabar jau būtų galima bent truputį pasitikėti mokytoju ir „įdėti“ kelis kalbėjimo taškus į galutinę VBE taškų skalę? Bet priimtas „atvirkščias“ sprendimas. O kalbos vartojimo dalies netekimas užsienio kalbos egzamine stipriai paveiks šio dalyko mokymo praktiką – nukentės tie, kurie nori geriau mokėti užsienio kalbą, o ne tik „kompetentingai susišnekėti“...

O žiūrint bendriau – skaitau naujas brandos egzaminų programas ir nė vienoje iš jų nerandu, koks gi yra tikrasis šio egzamino tikslas? Visur tik skambus „patikrinti ir įvertinti mokinių įgytą [mokomojo dalyko pavadinimas] kompetenciją”. Labai aiškiai: matavimo tikslas – pamatuoti! O koks egzamino prioritetas, kaip bus panaudojami jo rezultatai – brandai patvirtinti ar atrankai? Juk nuo to priklauso ne tik egzamino vardas, bet ir administravimo bei vertinimo procedūros. Atsakymo į šį klausimą nėra, tad ir išeina keistas „patikrinimas“... Linksmiausia, kad tik lietuvių kalbos egzamino programoje įrašyta daugiau tikslų, tarp kurių „įvertintus mokinių pasiekimus palyginti tarpusavyje šalies mastu“ (lyg nedrąsi nuoroda į norminį vertinimą ir informaciją atrankai į universitetus, t. y. į tai, ko tas egzaminas tikrai nepajėgus atlikti).

Viename egzamine „suplakamos“ dvi mokymo programos (tik neaišku kodėl viena iš jų laikoma „lengva“, o kita „sunkia“, nors kiekviena iš jų turi teisę ir į lengvus, ir į sunkius klausimus egzamino užduotyje), o „preliminari išlaikymo riba taškais nustatoma orientuojantis į taškų skaičių, atitinkantį 40 proc. bendrojo kurso klausimų taškų sumos egzamino užduotyje“. Kas galėtų atsakyti - kokį minimalų mokinio gebėjimų lygį tai atitinka? Ką tikrai mokės ir gebės egzaminą išlaikęs mokinys? Neatsakius į pamatinius, konceptualius egzaminų sistemos klausimus, tikrai nėra prasmės toliau ginčytis dėl detalių...

Tad tebūnie tie pavasariniai renginiai. Bus ką abiturientams ilgai prisiminti...

O gal, jei viską ramiai pergalvotume, nebereikėtų šių renginių vadinti brandos egzaminais, nes jie tokie jau senai nėra: neliko nei edukacinio turinio, nei teorinio pagrindimo, nei teigiamo poveikio ugdymo procesui. Daug tikslesnis pavadinimas būtų *aukštųjų mokyklų stojamieji egzaminai* (AMSE). O jei brandos nelieka, tai gal tuos AMSE galėtų vykdyti pati LAMA BPO? Ar nebūtų visiems nuo to lengviau ir ramiau? Deja, tai jau visai nejuokingas siūlymas...